

PROCES FUNDOWANIA OPACTW CYSTERSKICH W XII I XIII WIEKU

W 1952 roku, na początku swojej ciekawej pracy o eremickich początkach zakonu cysterskiego, D. R. Duvernay dał następującą ocenę stanu wiedzy europejskiej o cystersach: *Il ne semble pas que tous les problèmes posés par les origines de Cîteaux aient été définitivement résolus. Bien des points restent encore obscurs, que de nouveaux travaux ou la découverte de documents inédits pourront aider à élucider*¹. W ten sposób oceniono parę lat temu dorobek historiografii problemu początków cystersów, zachowującej we Francji nieprzerwany łańcuch tradycji od początku zakonu do chwili obecnej, tradycji dysponującej szczególnie dużą ilością materiału źródłowego, w oparciu o który powstało, zwłaszcza w I poł. XX wieku, szereg bardzo cennych prac analitycznych. Ilość tych prac z roku na rok powiększa się; ostatnim większym wydarzeniem naukowym jest specjalna seria badań w związku z 800-leciem śmierci św. Bernarda².

Zasadniczą jednak zdobyczą badań w latach powojennych jest doskonalenie ujęć problematyki zakonu mające źródło we wcześniejszej ogólnej rewizji dotychczasowych ujęć historii i roli Kościoła w dziejach³. Powszechnie więc została uznana geneza cys-

¹ D. R. Duvernay, *Cîteaux, Vallombreuse et Etienne Harding*, „*Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*”, 8 (1952) 379.

² Rocznicowe badania zostały opublikowane w *Bernard de Clairvaux*, Ed. Commission d'Histoire de l'Ordre de Cîteaux, Paris 1953.

³ Najciekawsze obecnie ujęcie okresu od X do XIII wieku i roli Kościoła w tym czasie dał Léopold Génicot, *Les Lignes de faite du Moyen-Age*, 2 éd., Paris 1952. Autor podaje tam dosyć obszerne zestawienie bibliografii prac dotyczących historii kościoła.

tersów wywodząca się z ogólnego ruchu eremickiego i powszechnych tendencji społecznych w Europie w X i XI wieku⁴. Uznanie tego faktu pozwala na nieco inne rozumienie charakteru zakonu i jego początkowej roli, a w ślad za tym rozumienie dalszej ewolucji w okresie późniejszym.

Na tle przedstawionej pobieżnie ilościowej i jakościowej oceny historiografii cysterskiej we Francji właściwszych proporcji nabiera ocena dorobku nauki polskiej w tej dziedzinie.

Stuletnia tradycja naukowa zainteresowań cystersami w Polsce przechodziła różne fazy pogłębienia metodologicznego, wydobywającego fakty i obrazy składające się na naszą ogólną dzisiejszą wiedzę o zakonie cysterskim. Niestety, jak dotychczas wykazuje ona poważne braki w zakresie rozumienia roli cystersów w historii Polski⁵.

⁴ D. R. Duvernay, op. cit., s. 379; J. B. Mahn, *L'Ordre cistercien et son gouvernement*, Paris 1945, s. 38, 39, 69; C. Dereine, *Odon de Tournaï et la crise du cercueilisme au XIe s.*, „Rev. du moyen âge latin“, 4 (1948), nr 2, s. 136 i inne; ogólne tło przemian przedstawiają: P. Mandonnet OP, *Saint Dominique*, Paris 1937, t. I i II; P. Schmitz, *Histoire de l'Ordre de Saint Benoît*, Maredsous 1948, t. 3; M. Aubert, *Architecture cistercienne en France*, Paris 1947.

⁵ Rzecz jasna, że doszukując się przyczyny tego zjawiska, a więc oceniając tradycję badawczą, nie można traktować jej jednolicie. Nie można jedną miarą odmierzyć zastrzeżeń odnośnie do prac wychodzących do drugiej wojny światowej i po niej. Wydaje się nawet, że w rozbiu historiografii cysterskiej na dwa okresy: przedwojenny i powojenny, tkwi groźny dla oceny jej dorobku wulgaryzm symplifikacji, zaprzeczającej wielonurtowości prac historycznych powstających na przestrzeni stu lat. Najwłaściwszym zatem będzie przedstawienie zagadnień szczególnie interesujących piszących o zakonie. Pewnym zainteresowaniem cieszyły się zagadnienia sztuki cysterskiej: Z. Helcel, *O klasztorze jędrzejowskim i będącym tam nagrobku Pakostawa, kasztelana krakowskiego*. Nadbitka z t. 1 z. 2. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, Oddział Sztuki i Archeologii, Kraków 1852; W. Łuszczkiewicz, *Kościół i reszty klasztoru cysterskiego w Koprzywnicy*, „Sprawozdania Komisji do Badań Historii Sztuki w Polsce“, t. 3, Kraków 1888; Z. Świechowski, *Opactwo sulejowskie*, Poznań 1954; S. Wiliński, *Gotycki kościół pocysterskiego opactwa paradyskiego w Gościłowie*, Poznań 1953; Pewną ilość prac poświęcono sprawom

Z perspektywy dorobku i doświadczeń ogólnej historiografii cysterskiej wydaje się, że zasadniczą przeszkodą utrudniającą dotychczas realistyczne poznanie roli zakonu w Polsce była, ciągle dochodząca do głosu, tendencja zacieśniania płaszczyzny badań do struktury ekonomicznej zakonu, bez wyraźnego sięgania do całej współczesnej mu rzeczywistości historycznej, oraz za słabe jak dotąd uwzględnianie w badaniach powiązań ogólnocysterskich i instytucjonalnych.

Przedstawione powyżej ujemne strony ujęć cystersów polskich (pomijając niezwykle cenne wyniki prac dotyczących gospodarki klasztorów) doprowadzały do przestawienia sedna zagadnienia na

misji cysterskiej w Prusach: G. Labuda, *Polska i krzyżacka misja w Prusach do poł. XIII wieku*, „Annales Missiologicae”, 9 (1937); M. Łodyński, *Opat Godfryd i biskup Chrystian*, „Kwartalnik Historyczny”, 24 (1910); T. Manteuffel, *Próba stworzenia cysterskiego państwa biskupiego w Prusach*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 18 (1953); tenże, *Sprawozdanie z badań nad osadnictwem wczesnośrednio-wiecznym i architekturą romańską w Opatowie*, „Przegląd Historyczny”, 45 (1954). Największym zainteresowaniem cieszyły się jednak dzieje opactw, a zwłaszcza dzieje formowania się wielkich własności zakonu: K. Horszowski, *Obraz życia opatów mogińskich*, Kraków 1867; tenże, *Poczet opatów mogińskich*, *Monografia Mogiły*, Kraków 1867; S. Krzyżanowski, *Przywileje szczyrzyckie*, „Kwartalnik Historyczny”, 18 (1904); M. Niwiński, *Opactwo cystersów w Wąchocku*, „Rozprawy A. U. hist. fil”, 68 (1930); H. Seredyński, *Uposażenie klasztoru cystersów w Mogile*, W: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile*, Kraków 1867; S. Zakrzewski, *Najdawniejsze dzieje klasztoru cystersów w Szczyrzycu (1238—1382)*, „Rozprawy A. U., hist. fil”. ser. II, t. 16 (1902); Z. Wdowiszewski, *Ród Bogoriów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa we Lwowie”, 9 (1928); W. Semkowicz, *Ród Pałuków*, „Rozprawy A. U. hist. fil. t. 49 (1907); J. Krasoń, *Uposażenie klasztoru cysterskiego w Obrze*, Poznań 1950; H. Chłopocka, *Powstanie i rozwój wielkiej własności ziemskiej opactwa cystersów w Kołbaczu w XII—XIV wieku*, Poznań 1953; J. Mitkowski, *Początki klasztoru cystersów w Sulejowie*, Poznań 1949; H. Dąbrowski, *Uformowanie się wielkiej własności feudalnej klasztoru cystersów w Henrykowie*, „Roczniki Historyczne”, 21 (1956); Z. Wielgosz, *Początki wielkiej własności klasztornej cystersów w Lubiążu*, „Roczniki Historyczne”, 22 (1956); Specjalną pozycję stanowią powo-

nie zawsze właściwe miejsce, a w konsekwencji do niewłaściwego często pojmowania roli cystersów w Polsce. Pozostaje zatem sprawą nadal otwartą i palącą dalsze intensywne monograficzne opracowywanie powyższych problemów w oparciu o realistyczną koncepcję dziejów.

Wychodząc z tych założeń próbuję przedstawić jedno z zagadnień cysterskich, które przez swój prawny charakter daje się względnie łatwo wyodrębnić. Posiada ono jednocześnie duże znaczenie dla dalszych prac nad cystersami z jednej strony, z drugiej zaś ma znaczenie dla rozwoju badań problemów historycznych wiążących się z cystersami w ramach tej samej współczesnej im rzeczywistości. Tym zagadnieniem jest fundowanie opactw cysterskich rozumiane bardzo szeroko jako proces obejmujący cały szereg elementów składowych (posiadający przebieg w czasie i przestrzeni), wciągający w swój zasięg pewną ilość osób o różnym stopniu zainteresowania fundacją opactwa, łączący zespoły fak-

jenne prace prof. T. Manteuffla. Autor ten w największym dotychczas stopniu docenia znaczenie badania polskiej gałęzi cystersów w powiązaniu z ogólnymi dziejami zakonu: *Ewolucja poglądów gospodarczych cystersów do poł. XIII wieku w świetle uchwał Kapituły Generalnej*. „Przegląd Historyczny”, 43 (1952); tenże, *Rola cystersów w Polsce wieku XII*, „Przegląd Historyczny”, 41 (1950); tenże, *Papiestwo i cystersi*, Warszawa 1955. W ostatniej z tych prac, oceniając rolę cystersów, autor wiąże ją przede wszystkim z polityką kościelną Stolicy Apostolskiej. W tym powiązaniu widzi rolę zakonu w Polsce w XII wieku — plany misyjne na Rusi i w Prusach. Można mieć jednak poważne zastrzeżenia czy rola „narzędzia” w ręku Stolicy Apostolskiej wyczerpuje sens istnienia cystersów w Europie i w Polsce. Zastrzeżenia oparte na studium początków podstaw instytucjonalnych zakonu oraz ich ewolucji zmierzają do zmniejszenia podkreślanej przez autora roli politycznej. Właściwszym wydaje się badanie cystersów w płaszczyźnie społeczno-religijnej, z większym zwróceniem uwagi na rzeczywisty stosunek ideału zakonnego u cystersów (ulegającego pewnej ewolucji) do aktualnych, religijnych potrzeb również ewoluującego społeczeństwa europejskiego czy polskiego (por. K. Tymieniecki, recenzja artykułu T. Manteuffla, *Rola cystersów w Polsce w XII wieku*, „Roczniki Historyczne”, 19 (1952). Wykaz nie obejmuje pozycji, które ukazały się w ciągu ostatnich dwóch lat, tj. w trakcie przygotowywania numeru do druku.

tów historycznych, a dzięki temu będący często wyjaśnieniem tych ostatnich. Dotychczas nie wykorzystywano w należytej mierze możliwości wyłaniających się z wszechstronnego przeanalizowania tak ważnego etapu dla istnienia poszczególnych komórek życia zakonnego, jakim jest doprowadzenie do faktycznego istnienia opactwa.

Badanie zakonu cysterskiego, podobnie jak i innych zakonów, jest próbą zrozumienia żywego tworu społecznego związanego organicznie z całą współczesną mu rzeczywistością. W związku z tym, analiza wszelkich zjawisk pozostających w obrębie danej instytucji, musi być przeprowadzona z uwzględnieniem zmian tej rzeczywistości — podłoża ewolucji zjawisk szczegółowych. Powyższy postulat dynamicznego traktowania zjawisk musi dotyczyć również tematu artykułu — określenia szczegółów procesu fundowania opactw cysterskich. O jego przebiegu decydowała w dużej mierze (pomijam w tej chwili wpływ nań warunków stwarzanych przez życie) konkretna, aktualna forma postępowania prawnego ustalona przez najwyższe władze zakonne. Chcąc zatem mówić o ewolucji szczegółów procesu fundowania trzeba najpierw rozważyć ewolucję jego podstaw prawnych. Obie kwestie będą przedmiotem niniejszego artykułu. Chcę jednakże zastrzec, że postulowany przeze mnie, dynamiczny sposób badania fundacji u cystersów nie został tutaj w pełni zrealizowany. Udało się zaledwie przedstawić schemat postępowania prawnego i to bez odpowiedniego wypełnienia go treścią historyczną, która lepiej mogłaby wykazać ewolucję procesu. Przyczyny sięgają do braku literatury zagranicznej, a na terenie polskim, praktycznie nierozpracowanego zagadnienia przebiegu poszczególnych fundacji⁶.

⁶ Pełny proces fundowania obejmuje następujące elementy (oczywiście, przedstawiony tu jest proces-schemat, uwzględniający konieczne etapy realizowania fundacji i istniejące w procesie niezależnie od epoki): 1) Fundator podejmuje myśl ufundowania opactwa. 2) Uzyskuje aprobatę biskupa albo arcybiskupa. 3) Stara się o konwent w jakimś opactwie lub w Kapitułe, przedstawiając warunki jakie może stworzyć przyszłemu opactwu (punkty 2 i 3 mogą występować w różnym następstwie chronologicznym,

W tym miejscu trzeba dać zasadnicze wyjaśnienie celu artykułu. Rozpatrywane tu przepisy prawne, już chociażby z racji swojej niejednoznaczności, nie mogą być utożsamiane z życiem konkretnym, z rzeczywistością stwarzającą nieograniczoną ilość możliwości realizowania szczegółów czy nawet faktów zasadniczych. W trakcie całego artykułu chodzi głównie o przedstawienie zasadniczego zrębu podstawy prawnej procesu oraz, co najważniejsze, o postawienie zagadnienia konieczności badania konkretnej rzeczywistości towarzyszącej fundowaniu każdego opactwa. Dwa bowiem aspekty badania genezy opactwa: instytucjonalny i historyczny mogą jedynie właściwie naświetlić szczegółowy wypadek.

Źródłem informacji o podstawach prawnych fundowania opactw jest *Charta Caritatis*⁷ oraz zbiory ustaw dorocznych Ka-

gdź w zasadzie ustawy kwestii tej nie regulują jednoznacznie). 4) Opat lub wizytatorzy z urzędu oglądają miejsce i wyrażają decyzję lub opinię. 5) Przybycie konwentu. 6) Rozpoczęcie budowy murowanego klasztoru i kościoła. 7) Wystawienie dyplomu konfirmacyjnego. 8) Konsekracja kościoła.

⁷ Ostatnie krytyczne badania nad *Charta Caritatis* przeprowadzone przez Beaufort'a wykazały kilka jej redakcji. Według tegoż autora to, co zatwierdzili opaci na Kapitule Generalnej w 1119 roku i co zatwierdził papież Kalikst II jest *Charta Caritatis anteprior* w stosunku do której *Charta prior* oznacza już pewną ewolucję. Bulle konfirmacyjne papieży zatwierdzające *Charta Caritatis* (Eugeniusz III — 1 VIII — 1152; z Anasty IV — 9 XII 1153 Adrian IV — 18 II 1157; Aleksander III — 5 VIII 1165) wykazują między sobą różnice i świadczą o ewolucji *Charta Caritatis* od 1152 roku do 1165 (*La Charte de Charité cistercienne et son évolution*, „Revue d'histoire ecclésiastique“ 49 (1954), nr 2—3, s. 391—437); A. A. King, *Cîteaux and her elder Daughters*, London 1954, s. 13—15; Poprzednio, w gruntownych badaniach na ten sam temat, Joseph Turk wykazywał istnienie dwóch redakcji *Charta Caritatis*: pierwsza z roku 1119 a druga z 1152 (*Charta Caritatis prior*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis“, 1 (1945) 11—61; tenże, *Cistercii Statuta Antiquissima*, ibid. 4 (1948) 109—159). Największe zmiany wykazuje bulla Aleksandra III z roku 1165 (Beaufort, op. cit., s. 412, 413). Nieznany mi jest artykuł M. Lefevre'a, *La véritable Carte Caritatis primitive et son évolution, 1114—1119*, „Collectanea Ord. Cist. Ref.“. 16 (1954), oraz tegoż, *La véritable constitution*

pitui Generalnych z XII wieku⁸. Szczegółowe opracowanie tematu wymaga, jak wykaże dalszy tok rozważań, oparcia się również o analizę bieżących uchwał Kapituły Generalnej, oraz o analizę dyplomów poszczególnych opactw.

W 1119 roku Stefan Harding przedstawił na zebraniu opatów tekst *Charta Caritatis*, do zatwierdzenia. Miało to miejsce w mo-

cistercienne de 1119, ibid. Ostatnio ukazał się artykuł omawiający badania M. Lefevre'a nad początkami cystersów (J. Winandy, *Les origines de Cîteaux et les travaux de M. Lefevre*. „Revue Benedictine“, 67 (1957) nr 1—2, s. 49—76); krytyczna ocena cytowanych tu, w artykule, dwóch prac Lefevre'a znajduje się w artykule Beaufort'a (op. cit. s. 433, przypis 1). Ewolucja między *Charta Caritatis prior i posterior*, w zakresie, który interesuje nas najbardziej, polegała na: 1) zniesieniu całkowitym ingerencji biskupa diecezji, 2) wzmocnieniu władzy opatów w dwóch kierunkach, a) zahamowaniu wszechmocy mnichów w elekcji b) przejęciu przez opata Cîteaux kontroli w sprawach elekcji. Najwyższą władzę posiadała jednak Kapituła Generalna, która decydowała w ostatniej instancji (Beaufort, op. cit., s. 409). Ponieważ w rzeczywistości dysponujemy dwiema, dotychczas wydanymi redakcjami *Charta Caritatis* (odkrytymi przez J. Turka), uznanymi jako redakcje *prior i posterior*, dzięki temu też, iż różnice między nimi odpowiadają redakcjom z okresu 1119 roku i 1165 pod względem treści, dlatego *Charta Caritatis posterior* uznana została w artykule jako redakcja ostatnia. Ostatnią redakcją zawiera wydawnictwo J. M. Caniveza, *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 an annum 1786*, Louvain 1933. W trakcie przygotowania do druku sprowadzono komplety „Analecta S. O. Cist.” oraz „Collectanea Ord. Cist. Ref.” Zob. recenzje czasopism w „Roczniki Humanistyczne”, 8 (1959), z. 2.

⁸ Według Turka istniały trzy redakcje *Instituta*. Pierwsza sporządzona przed rokiem 1152, druga po 1152 a przed 1175, trzecia między 1175 a 1182 „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis“, 4, (1948) 1—31. Tamże tekst redakcji pierwotnej i ostatniej. Istnienie trzech redakcji potwierdza A. A. King, datując je następująco: I — przed 1152, II — po 1152, III — między 1175 a 1182 (op. cit., s. 22, 23). Tekst redakcji ostatniej obejmuje wydawnictwo J. M. Caniveza pod datą 1134 (op. cit. s. 12—32). Fr. Kovacs ustalił, że pierwotna redakcja powstała w 1150 roku (*À propos de la date de la redaction des „Instituta Capituli Generalis apud Cistercium”*, „Analecta S. O. Cist.“, 7 (1951). Większa część *Instituta* wyznacza stan pośredni między *Charta Caritatis prior a posterior* (Beaufort, op. cit., s. 403).

mencie kiedy istniało już 12 opactw, nie licząc samego Cîteaux⁹. *Charta Caritatis* kładzie silny nacisk na określenie istoty zakonu, oraz ustanawia i określa rolę Kapituły Generalnej¹⁰. Fundacji opactw poświęca jedyną i to bardzo ogólną uwagę:

*Cum vero aliqua ecclesiarum nostrarum dei gratia adeo creuerit ut aliud cenobium construere possit, illam diffinitionem, quam nos inter nostros confratres tenemus, et ipsi inter se teneant. Illud tamen uolumus nobisque retinemus. ut omnes abbates cunctarum partium illa die, quam inter se constituerint, ad nouum monasterium ueniant ibique abbati eiusdem loci et capitulo in sinistris obediant per omnia. Ipsi vero cum his, quos genuerint annum capitulum non habebunt*¹¹.

Pierwsza Kapituła Generalna miała miejsce w 1119 roku. w tym też roku papież Kalikst II, dnia 23 XII, zatwierdził *Charta Caritatis*. W 1120 roku uchwalono na Kapitule: [...] *ut nullo modo abbacie in alicuius antistitis diocesi fundarentur, antequam ipse decretum inter cisterciense cenobium et caetera ex eo nata exaratum et confirmatum ratum haberet et confirmaret propter scandalum inter pontificem et monachos deuitandum*. Początkowo ustęp ten znajdował się na końcu *Charta Caritatis*, następnie

⁹ J. Turk, „Analecta S. O. Cist.“, 4 (1948) 78, 79.

¹⁰ Miał to być organ centralny i kontrolny na prawach parlamentarnych, pozwalający uniknąć supremacji jednostki. Kapituła była naczelną władzą zakonu — orzeczenia jej były bez odwołania. Zajmowała się wyjaśnianiem *Charta Caritatis* i praktycznym stosowaniem jej w życiu. Każdy opat miał obowiązek uczestniczenia w Kapitule pod groźbą ekskomuniki zamienionej potem na lżejszą karę. Kapituła miała znaczenie jako centrum działalności politycznej i religijnej na terenie całego chrześcijańskiego społeczeństwa, w którym mnożyły się opactwa cysterskie. Kapituła nie krępowała samodzielności opactw, ale stanowiła węzeł łączący rozproszone po całym świecie domy zakonne i gwarancję zachowania przez nie czystości reguły (B. J. Mahn, *L'Ordre cistercien et son gouvernement des origines des millieu du XIIe siècle (1098—1365)*, Paris 1945, s. 65—211). Oczywiście, praktyka niejednokrotnie wykraczała poza przepisy prawne i stwarzała fakty, z którymi z kolei musiały się liczyć władze zakonne.

¹¹ Turk, „Analecta S. O. Cist.“, 1 (1945) 54 punkt VIII.

przeniesiono go do Prologu¹². A więc w prawie zakonnym (*lex*), jakim była niewątpliwie *Charta Caritatis*, fundacji poświęcono tylko dwie bardzo ogólne uwagi, które nie dają pożądanych szczegółów, a jedynie zdają się określać podstawy prawne powstawania opactw.

Jedną z nich jest zasada oddania w ręce opata decyzji stworzenia filialnego opactwa. Bez jakiegokolwiek ingerencji. On sam decyduje kiedy jego opactwo posiada dostateczną ilość mnichów i kiedy warunki są na tyle możliwe by mógł powstać nowy ośrodek życia i działalności zakonnej. Drugą z zasad postępowania prawnego jest konieczność, w każdym wypadku fundowania, przedstawiania biskupowi odnośnej diecezji tekstu *Charta Caritatis*, celem zapoznania się z nią i zaakceptowania jej¹³.

Omawiając powyższe teksty należy zatrzymać się nad użytym w *Charta Caritatis* wyrażeniem *diffinitio*. Można je rozumieć w tym sensie, że istnieje szereg przepisów dotyczących szczegó-

¹² Ibid., s. 19, 20; 53; Beaufort, op. cit., s. 393, 394.

¹³ Bardzo ciekawym momentem prawnym jest nakaz powiadamiania biskupów o fundacji i uzyskiwania zgody na ten fakt poprzez akceptację *Charta Caritatis*. Wnioskować można, że zakon w ten sposób chce uprzedzić biskupa i zorientować go co do ewentualnej, przyszłej działalności opactwa i jego roli na terenie diecezji. Przypuszczenia te można by rozbudowywać dalej, wciągając całe zagadnienie na płaszczyznę rozważań o roli biskupstwa w tym czasie, rozważań szczególnie ważnych i ciekawych z perspektywy okresu walki zakonu cysterskiego o egzempcję spod władzy biskupa w późniejszym okresie. Walka o egzempcje trwała dosyć długo. Papież co jakiś czas musieli wydawać bulle przeciwko biskupom, a na korzyść cystersów. W 1160 roku Aleksander III zupełnie zabronił biskupom interweniować w złożeniu opata z godności (Mahn, op. cit., s. 85). Lucjusz III pozwala opatom błogosławić nowicjuszy i prosić innego biskupa o pomoc gdyby właściwy biskup jej odmówił (ibid. s. 78). Prawdopodobnie całkowitą niezależność od biskupa cystersi otrzymali w 1257 roku na podstawie bulli Aleksandra IV (ibid. s. 137). Dzięki uprzejmości dr H. Chłopockiej, dowiedziałam się, że w przygotowaniu jest praca o egzempcji klasztorów w Polsce. W trakcie druku, wyszła praca ks. Franciszka Bogdana, *Sprawa egzempcji benedyktynów w Polsce średniowiecznej*. „Nasza Przeszość“, IX (1959) 51—90.

łów procesu fundacji, które opaci są obowiązani znać, by następnie wg nich kierować swoim postępowaniem. Nie wydaje się możliwym, by tu chodziło po prostu o samą *Charta Caritatis*. Jeśliby tak było, to skąd w takim razie pochodziłyby szczegóły, których *Charta Caritatis* nie zawiera. Zresztą, czym się kierowano przy zakładaniu opactw gdy jeszcze nie było *Charta Caritatis*. A przecież powstało wtedy 12 opactw. Pewne światło rzuca na tę kwestię III ustęp *Charta Caritatis*, w którym jest mowa o księgach kościelnych i zwyczajach w poszczególnych opactwach. Mają one być [...] *secundum formam morum et librorum noui monasterii possideant* [...] ¹⁴, to jest tak jak w Cîteaux. Można przypuszczać, że skoro w tym wypadku prawo zakonne poleca konkretną praktykę mającą miejsce w Cîteaux, ta sama sytuacja mogła nastąpić i w analizowanym wypadku. Wydaje się to tym bardziej prawdopodobne, gdy popatrzymy na tę sprawę z punktu widzenia ewolucyjnego kształtowania się form życia zakonnego u cystersów i genezy tej ciekawej instytucji. *Charta Caritatis* opiera swoje bardzo ogólne postanowienia na praktyce zakonu istniejącego już dwadzieścia lat.

Pozostawiając w ręku opatów wybór i decyzję w sprawie, która przecież w dalszej konsekwencji będzie wpływać na losy i dalszy rozwój zakonu, Kapituła zatrzymywała sobie możliwość każdorazowej ingerencji w wypadku niedokładnego wypełniania przepisów. Tę możliwość dawała centralistyczna organizacja zakonu, której wyrazem były doroczne, obowiązkowe zebrania Kapituły Generalnej ¹⁵.

Pozostaje do rozważenia kwestia szczegółów procesu fundowania — ich ilość oraz charakter — w okresie do powstania *Charta Caritatis*. Na podstawie punktu VIII wiemy jedynie, że podstawą do wysłania konwentu jest dostateczna liczba mnichów w opactwie macierzystym. Liczba ta nie jest bliżej sprecyzowana. W zakresie analizowanych powyżej kilku wzmianek zawiera się cały

¹⁴ „Analecta S. O. Cist.“, 1 (1945) 53.

¹⁵ Por. przypis 10.

materiał informacyjny dotyczący procesu fundowania, jakim dysponuje *Charta Caritatis*.

Zmieniająca się z roku na rok rzeczywistość historyczno-społeczna musiała stawiać zakon cysterski wobec konieczności formułowania stanowiska odnośnie do aktualnych sytuacji. Ewolucji ulegała nie tylko rzeczywistość — ulegał jej również i zakon. Śladem wypadkowej obu procesów są konkretne uchwały dorocznych Kapituł Generalnych. Pierwszy ich zbiór powstał około roku 1150 pod nazwą *Instituta Generalis Capituli apud Cistercium*¹⁶. Układ punktów w *Instituta* odbija proces chronologicznego ich narastania¹⁷, a dzięki temu jest obrazem rzeczywistości dzielącej omawiany zbiór z 1150 roku od epoki powstawania *Charta Caritatis*. W konsekwencji, są one odbiciem dotychczasowej, sankcjonowanej i doskonałej praktyki poprzedzających trzydziestu lat. Procesowi fundowania poświęcono tam kilka punktów porzucanych w różnych miejscach *Instituta*.

Dla lepszego zrozumienia tekstu *Instituta* I redakcji, podaję jednocześnie tekst redakcji ostatniej¹⁸:

I (1150)

1. Quo in loco sint construenda cenobia.

In ciuitatibus, castellis, uillis nulla nostra construenda sunt cenobia, sed in locis a conuersatione hominum semotis.

12. Quomodo nouella ecclesia abbate et monachis et ceteris necessariis ordinetur.

Duodecim monachi cum abbate tercio decimo ad cenobia nova

Ostatnia (1175—1182)

I. Quo in loco sint construenda coenobia.

In ciuitatibus, castellis, villis, nulla nostra construenda sunt coenobia sed in locis a conuersatione hominum semotis.

XII. Quomodo novella ecclesia abbate et monachis et ceteris necessariis ordinetur.

Duodecim monachi cum abbate tercio decimo ad cenobia nova

¹⁶ Por. przypis 8.

¹⁷ Ten narastający charakter *Instituta* bardzo silnie podkreśla Fr. Kovacs (op. cit., s. 90) i J. Turk „Analecta S. O. Cist.”, 4 (1948) 15.

¹⁸ „Analecta S. O. Cist.”, 4 (1948) 16—28.

transmittantur nec tamen illuc destinantur, donec locus libris, domibus et necessariis aptetur, libris dumtaxat missali, regula, libro usuum, psalterio, hymnario, collectaneo, lectionario, antiphonario, gradali, domibus queque, oratorio, refectorio, dormitorio, cella hospitum et portarii, necessariis etiam temporalibus, ut et uiuere et regulam ibidem statim ualeant obseruare.

18. Quod omnia monasteria in honorem beate Marie dedificentur. Quia antecessores nostri et patres de ecclesia Molismensi, que in honore est beatę Marię ad Cisterciensem locum, unde et nos exorti sumus, primitus uenerunt, idcirco decernimus, ut omnes ecclesię nostrę ac successorum nostrorum in memoria eiusdem cęli et terrę reginę sanctę Marię fundentur ac dedificentur.

23. De clericis uel laicis cenobia construentibus et quod nullus sine probatione efficiatur monachus.

Si clerici uel laici locum aliquem ad honorem Dei contruxerint illumque locum alicui cenobiorum nostrorum, quatinus ad abbatiam proficiat, concedere uoluerint abbasque illius cenobii, a quo consultum flagitant, locum habilem prospexerit suscipiat illum, si uoluerit (...)

30. Quomodo fiant abbatie. Si quis abbas crescente numero frat-

transmittantur: 'nec tamen illuc destinantur donec locus libris, domibus et necessariis aptetur, libris dumtaxat missali, Regula, libro Usuum, psalterio, hymnario, collectaneo, lectionario, antiphonario, gradali, domibusque, oratorio, refectorio, dormitorio, cella hospitum et portarii, necessariis etiam temporalibus: ut et vivere, et regulam ibidem statim ualeant obseruare.

XVIII. Quod omnia monasteria in honorem beatę Marię dedificentur. Quia antecessores nostri et patres de ecclesia Molismensi, que in honore est beatę Marię ad Cisterciensem locum, unde et nos exorti sumus, primitus uenerunt, idcirco decernimus ut omnes ecclesię nostrę ac successorum nostrorum in memoria eiusdem cęli et terrę reginę sanctę Marię fundentur ac dedificentur.

XXIII. De clericis et laicis cenobia construentibus, et quod nullus sine probatione efficiatur monachus.

Si clerici uel laici locum aliquem ad honorem Dei construxerint, illumque locum alicui cenobiorum nostrorum quatenus ad abbatiam transferendam [podkrešlenie moje — JZ] proficiat concedere uoluerint, abbasque illius cenobii a quo consultum flagitant, locum habilem prospexerit suscipiat illum si uoluerit (...)

rum abbatiam edificare uoluerit, primo locum abbatie aptum perquirat, deinde eum duobus abbatibus sibi uicinioribus, si tamen suus abbas longe terrarum interuallo ab eo remotus fuerit, ostendat et quod consilium super hoc sibi dederint, faciat. Quod si audito eorum consilio abbatiam fecerit, aut necessaria, quibus indigent fratres, quos miserit, ipse eis prouideat aut talem hominum querat, qui hoc implere diligenter sufficiat, ne, cum diuino seruicio debuerint uacare necessitate compulsi cum dedecore compellantur mendicare.

33. De uicinitate.

Si cui locus ad abbatiam construendam oblatu fuerit, non presumat accipere, nisi prius eum distare a ceteris abbatibus nostri ordinis decem leugis Burgundie pro certo cognouerit. Si tamen ibi congregatio fuerit per assensum Cisterciensis abbatum capituli illum poterit accipere.

Grangie autem diuersarum abbatiarum distent inter se ad minus duabus leugis.

37. Quot monachos habeat ecclesia, cum aliam abbatiam ceperit construere.

Nullus de abbatibus nostris locum ad abbatiam faciendam accipiat, nisi prius sexaginta habeat monachos professos et hoc licentia generalis capituli.

38. De archiepiscopo uel episcopo.
[...] Et ideo sicut alias scripsimus,

XXXII. De uicinitate grangiarum. Grangie autem diuersarum abbatiarum distent inter se ad minus duabus leugis.

XXXVI. De archiepiscopo uel episcopo.

cum quis abbatum abbatiam construere uoluerit, primo hoc capitulum et cetera archiepiscopo vel episcopo diligenter ostendantur.

[...] Et ideo, sicut alias scripsimus, cum quis abbatum abbatiam construere uoluerit, primo hoc capitulum et cetera archiepiscopo vel episcopo diligenter sunt ostendenda.

Przytoczony powyżej tekst I redakcji *Instituta* przedstawia dosyć duże trudności interpretacyjne. Celem lepszego zrozumienia treści przepisów próbuję usystematyzować je w ramach pewnych zagadnień.

Podstawowym pytaniem dotyczącym procesu fundowania jest pytanie o formy prawne powstawania opactwa, a więc kto decydował o zaistnieniu fundacji. Punkt 30 dosyć dokładnie określił czynności opata, uznającego za konieczne powstanie filii (np. z racji nadmiernego wzrostu liczby mnichów w macierzy). Interpretując treść tego punktu można ogólnie powiedzieć, że w ręce opata została złożona cała troska o wybór miejsca pod klasztor i o zapewnienie przyszłemu opactwu odpowiednich warunków materialnych. W poczynaniach fundacyjnych określoną rolę odgrywa osoba macierzystego opata, który może być zastąpionym przez dwóch opatów z sąsiedztwa. Do nich należało wyrażenie opinii o warunkach i udzielenie rady fundującemu opatowi. Punkt 30 jest jedynym w swoim rodzaju na tle reszty tekstu *Instituta*, zwłaszcza na tle tekstu ich ostatniej redakcji. Rozważając proces fundacji teoretycznie, można powiedzieć, że o wyrażeniu zgody na fundację decyduje w pierwszym rzędzie zespół warunków materialnych, pozwalających bez ryzykowania przyszłego losu opactwa, na faktyczne jego zaistnienie. A więc ten, kto decydował o warunkach, uznając je dajmy na to, za odpowiednie, ten wyrażał niejako zgodę na powstanie opactwa. Albo przynajmniej wyrażał tym zapowiedź zgody, którą miała dać wyznaczona po temu instytucja prawna. Mam tu na myśli opata i Kapitułę, które to instytucje, w zależności od epoki, miały prawo decydowania. Nie można w tej chwili przesądzać, kto w okresie powstawania I redakcji *Instituta* był uprawniony do wydawania zgody, w każdym

razie, w tekście punktu 30 nie ma na ten temat wyraźnej informacji.

Punkt 38 omawia stosunki cystersów z episkopatem. Na końcu ustępu dodano zdanie o zgłaszaniu projektu dokonania fundacji najpierw do Kapituły, następnie arcybiskupowi albo biskupowi. Zdanie to wszakże nie jest jednoznaczne w interpretacji. Podkreślić trzeba, że jest to jedyny ustęp wspominający o zgłaszaniu projektu (chyba tak należy rozumieć) fundacji na Kapitulę. Z uwagi na kontekst, zdanie to służy chyba raczej do podkreślenia, że powiadomienie Kapituły powinno mieć miejsce w pierwszej kolejności, przed powiadomieniem władz kościelnych świeckich. Problem określenia instancji decydującej o fundacji opactwa komplikuje punkt 37 *Instituta*, wyjątkowo niejasny w kontekście pozostałych punktów, zwłaszcza 30. Z jednej strony, brzmienie pierwszej części tekstu nasuwa przypuszczenie, że opat posiada jak najbardziej czynną i decydującą rolę w wyrażaniu aprobaty (po wypełnieniu warunków — posiadania przynajmniej 60 mniichów w klasztorze). Ostatnia natomiast część zdania poprzednie przypuszczenie obala. Oczywiście, trudność polega na właściwym odczytaniu tekstu¹⁹. Jeszcze jednym ogniwem w rozważaniach nad określeniem instancji decydującej jest punkt 33. Mianowicie, opatowi wolno przyjąć miejsce pod budowę opactwa, gdy dzieli je od innych opactw przestrzeń przynajmniej 10 mil burgundzkich. Gdyby sytuacja była inna, sprawę musi rozpatrywać Kapituła Generalna. A więc w tym wypadku bardzo wyraźnie określono funkcję Kapituły oraz prerogatywy opata.

Wczytując się w tekst *Instituta* dotyczącej sprawy fundowania zwłaszcza w punktach, które szczegółowo określają charakter miejsca i warunki konieczne do spełnienia by mogło powstać opactwo (punkty 1, 12, 18, 33, 37), można dojść do przekonania, że

¹⁹ Istnienie tego punktu w redakcji pierwotnej jest zjawiskiem dosyć ciekawym (to znaczy istnienie zdania ograniczającego rolę opata w zakresie fundowania). Wydaje się dziwnym, że punkt ten z tej właśnie racji nie znajduje się w redakcji ostatniej, pochodzącej z okresu wybitnego ograniczenia funkcji opackich.

przepisy te są przede wszystkim wskazówkami dla opatów, którzy wg nich mają postępować w konkretnych wypadkach. Dlatego określono, jakie sprawy należą do ich kompetencji, a jakie zarezerwowała dla siebie Kapituła.

Z dużymi zastrzeżeniami, wynikającymi z niejednoznacznego brzmienia tekstów I redakcji *Instituta*, przyjmuję jednak, iż w tym okresie, którego zamknięciem jest zbiór z 1150 roku, wyrażenie decyzji o zaistnieniu opactwa należało w zasadzie do kompetencji opata. Kapituła w każdym wypadku była powiadamiana o planach zakładania filii, a prawo wkraczania w proces fundacji przysługiwało jej w wyjątkowych okolicznościach.

W 38 punkcie poruszono sprawę zgłaszania projektu fundacji zwierzchnikowi odnośnej diecezji celem uzyskania aprobaty. Należy przypuszczać, na podstawie przepisów prawa kanonicznego²⁰, że praktyka każdorazowego zgłaszania projektu fundowania biskupowi była dokładnie przestrzegana. Oprócz powodów ściśle prawnych, przestrzeganie tej praktyki ułatwiał specyficzny charakter formacji zakonu cysterskiego tak silnie związanego z kościołem hierarchicznym²¹. W grę wchodzi bowiem powiązania nie tylko ekonomiczne (aktualne w wypadku fundowania opactwa przez biskupa czy arcybiskupa). Chodzi też o moment podkreślany przy analizie tego samego zagadnienia w *Charta Caritatis*²², mianowicie o ewentualne włączenie nowego opactwa w pracę Kościoła na terenie określonej diecezji²³.

²⁰ J. R. Bar, *Relationes inter religiosos et episcopum*, Cracoviae 1940, s. 17.

²¹ *Ibid.*, s. 16.

²² Por. s. 5 przypis 13.

²³ Sprawa włączenia się klasztoru cysterskiego w rzeczywistość diecezji może wychodzić poza ewentualny cel fundacji. W momencie powstania jednak, opactwo staje się jeszcze jednym punktem życia kościelnego, po prostu dzięki swemu religijnemu charakterowi. A zatem, powstanie opactwa nie może być sprawą obojętną dla biskupa jako przedstawiciela Kościoła. Zagadnienie to zatem musi być rozważane przy analizie procesu fundowania opactwa.

Przyjmując naszkicowaną powyżej rolę opata w zakresie decydowania o powstaniu klasztoru, w konsekwencji przyjąć trzeba, że fundator musiał wszczynać pertraktacje z tym opactwem, z którego chciał mieć konwent.

Na barkach fundatora spoczywało niemało ciężarów. Odpowiednie przygotowania na przyjęcie 12 mnichów, dokładnie określone w 12 punkcie *Instituta*, musiały pochłaniać dużo wysiłku i wydatków²⁴. Według tego punktu, przed przybyciem mnichów miejsce powinno było być dosyć dobrze zagospodarowane, by nie ucierpiała na tym służba Bogu (por. punkt 30) i zachowanie reguły.

Z szczegółowych postanowień *Instituta* zawierają nakaz wznoszenia kościołów pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. Ponadto, określają odległość jaka winna dzielić opactwa cysterskie — 10 mil burgundzkich, w odniesieniu do grangii — 2 mile. W określeniu charakteru miejsca fundacji (punkt 1) *Instituta* zachowują w dalszym ciągu przepisy oparte na praktyce zaakceptowanej przez *Charta Caritatis*. Analiza procesu fundowania i podstaw prawnych powstawania konkretnych opactw w okresie do 1119 roku jest ilustracją treści ogólnych zasad zawartych w *Charta Caritatis*²⁵. Ilustracja ta otrzymała szersze teoretyczne uzasadnienie

²⁴ Bar pisze, że fundowanie klasztorów reguły św. Benedykta wymaga wielkich wydatków, dlatego na podobne przedsięwzięcie mogli sobie pozwolić książęta, bogatsze rycerstwo albo biskupi. W przeciwieństwie do cystersów, zakony żebracze w XIII wieku nie posiadały początkowo nieruchomości, domy budowały w miastach, a żyły z jałmużny (op. cit., s. 16), przed czym broniły się bardzo wyraźnie opactwa cysterskie (por. 30 punkt *Instituta* w redakcji I).

²⁵ Po otrzymaniu prośby o fundację opat Cîteaux (w wypadku fundowania czterech pierwszych córek) wyruszał na wskazane miejsce, oglądał je w towarzystwie biskupa, który błogosławił miejsce pod cmentarz i wspólnie z fundatorami wytyczali krzyżem obszar darowizny. Nie we wszystkich jednak wypadkach miały miejsce równocześnie czynności opata, fundatorów i biskupa. Jeśli w jednym wypadku mamy wzmiankę, iż biskup błogosławił ziemię, jak np. w Morimundzie, to do reszty klasztorów wzmianek nie ma. Tak też odnośnie do wytyczania ziemi krzyżem, jest wiadomość o La Ferté. Osobną pozycję stanowi Clairvaux, gdzie jak pisze Aubert, wszystkich czynności dokonał sam św. Bernard po przybyciu

dopiero w I redakcji *Instituta*²⁶. Nie są one jednak mechanicznym odbiciem faktów z epoki powstawania *Charta Caritatis*, ale wykazują pewną ewolucję w zakresie istnienia aktualnych form prawnych powstawania opactwa — na rzecz słabo jeszcze zarysowanych, centralistycznych tendencji Kapituły.

Pod koniec życia św. Bernarda zakon dochodził do szczytu powodzenia znaczonego ilościowym wzrostem opactw wnoszonych nawet na odległych krańcach Europy. W chwili śmierci św. Bernarda (1153 r.) zakon liczył około 343 opactw²⁷. Ogromny wzrost

z braćmi na miejsce. Jeśli chodzi o Morimund, to mamy pełny obraz czynności opata i biskupa, natomiast nie wiemy o wytyczaniu ziemi krzyżem. Przy fundacji Pontigny brak wiadomości o czynnościach biskupa, ale mamy wzmiankę, że biskup udzielił pozwolenia na fundację, co uczynił też i zwierzchnik feudalny. W czasie oględzin La Ferté obecni byli oprócz opata i biskupa, goście świeccy. Dokonano wtedy wytyczenia darowizny krzyżem przez fundatorów, którzy ją ponadto powiększyli. Czynności biskupa nie znamy. Trzeba jednak podkreślić, że wzmianki o szczegółach fundacji są bardzo niekompletne. Każdy prawie opis zawiera się w jednakowych ramach, które stanowią, po dokonaniu oferty przez fundatora, wizyta opata i wysłanie mnichów. Faktem całkowicie pewnym jest wysłanie przez opata macierzystego klasztoru dwunastu mnichów z opatem na czele. Czas dzielący poszczególne etapy procesu jest jeszcze w tym okresie niemożliwym do określenia. (M. Aubert, *L'architecture cistercienne en France*, Paris 1947, s. 62—65; odnośnie do fundacji Morimundu, Dubois, *Histoire de l'abbaye de Morimond*, Dijon 1879, wyd. III, s. 12—24). Podane tu fakty dotyczą wypadków jednostkowych — nie można zatem na ich podstawie wnosić o regularności występowania elementów procesu i o identycznym ich przebiegu. W świetle późniejszych danych bogactwo szczegółów realizowania fundacji znacznie się powiększy, w każdym razie schemat pozostanie ten sam.

²⁶ Na podstawie niezwykle szczupłego materiału, który podaje Aubert (op. cit., s. 66—68), dobranego jednakowoż starannie dla podkreślenia różnych momentów procesu fundowania, obraz procesu fundacji, aczkolwiek mieszczący się w pewnych określonych ramach, przedstawia barwną mozaikę możliwości szczegółów powstawania opactw. Każdy wypadek konkretnej fundacji przedstawia swoistą, właściwą sobie tylko specyfikę. Charakter miejsca utrzymuje się takim jaki nakreśliły *Instituta* oddające w pełni ducha *Charta Caritatis*. Od źródła inicjatywy fundacji zależało w pewnej mierze bogactwo uposażenia. Jeśli inicjowali fundację cystersi,

ich liczby spowodował wydanie przez Kapitułę Generalną w 1152 roku zakazu powstawania nowych opactw: *Anno ab Incarnatione Domini MCLII, statutum est in Capitulo generali abbatum, ne ulterius alicubi construatur nova abbatia nostri ordinis, neque aliquis locus alterius religionis per subiectionem nostro ordini societur. Licet tamen alicui abbati pro aliqua incommoditate intolerabili, consilio et assensu patris abbatis, abbatiam suam ad locum magis idoneum transferre, [...]*²⁸. Kiedy nastąpiło odwołanie tej decyzji i czy w ogóle odwołanie miało miejsce, nie wiadomo. Jest pewnym, że w końcu XII wieku ilość opactw cysterskich urosła do liczby 530²⁹. Biorąc pod uwagę, że około roku wydania zakazu

musieli znaleźć tego, kto mógłby dać pewne podstawy materialne. Często chęć ufundowania opactwa cysterskiego zgłaszały różne grupy eremickie, zgromadzenia czy zakony. Dzięki temu nowo kreowane opactwo mogło oprócz ziemi otrzymać budynki mniej lub bardziej odpowiednie. Tak czy inaczej uzyskane miejsce winien był zwizytować zainteresowany opat. Odbywało się to zazwyczaj przed wysłaniem konwentu. W tej części procesu następowało wyrażenie zgody przez biskupa. Są wypadki, że w czasie wizytacji opat dawał gorliwemu fundatorowi plany budowy opactwa. Mógł też opat sam poświęcić miejsce pod klasztor. Wysłanie mnichów nie zawsze następowało w warunkach zastrzeżonych przez *Instituta*. Zależało to od wielu okoliczności. Czasem zakonnicy otrzymywali prowizoryczne, drewniane zabudowania, czasem dopiero sami sobie je wznosili. Liczba mnichów z reguły wynosząca dwanaście osób, czasem sięgała liczby kilku, którzy przybywając wcześniej przygotowywali *locum* dla reszty. Przybywającym braciom często towarzyszyli konwersi i murarze. Najczęściej, od momentu przybycia całej liczby mnichów rozpoczynały się prace wokół wznoszenia murowanego kościoła i klasztoru. Oczywiście, ogromną rolę odgrywała w tym wypadku pomoc materialna fundatora względnie innych osób. Od pomocy tej zależała długość czasu wznoszenia zabudowań, trwająca od kilku do kilkunastu lat. Ostatnim momentem procesu jest konsekracja kościoła, również bardzo rozległa w czasie. Takim samym wahaniem chronologicznym ulegał termin wystawienia dyplomu konfirmacyjnego.

²⁷ J. M. Canivez, *Cîteaux „Dictionnaire d'histoire et de geographie ecclesiastiques“*, Paris 1953, t. 12 s. 889, 890; A. A. King, op. cit., s. 226, M. Aubert, op. cit., s. 14, 15, 16.

²⁸ Canivez, *Statuta Capitulum Generalium*, 1152, 1.

²⁹ Aubert, op. cit., s. 65.

fundowania istniało 343 opactw, w końcu zaś wieku 530 (pomijam podaną przez Auberta³⁰ liczbę 742 przy 900 żeńskich jako mniej prawdopodobną), należy przyjąć, że między 1152 a 1200 powstało 187 opactw. Trudno przypuścić by liczby te wiernie oddawały rzeczywisty stan opactw — trzeba przyjąć wahania w pewnych granicach. Mimo to, powstaje pytanie kiedy i w jakich warunkach opactwa te zostały ufundowane³¹.

Regularne wzmianki o fundowaniu opactw cysterskich pochodzą z wydanych przez Caniveza Statutów Kapituły Generalnej. Zawarte w nich informacje o przeprowadzaniu fundacji rozpoczynają się w roku 1190. Brzmienie wzmianek nie pozostawia jednakże wątpliwości, że Kapituła Generalna już w tym czasie przejęła całkowicie w swoje ręce sprawę decyzji o powstaniu opactwa³². A zatem, powstaje zagadnienie, od jak dawna Kapituła

³⁰ Ibid., s. 8, 9; autor podaje cyfry według J a n a u s c h k a, *Origines Cisterciensium*, Vienne 1877.

³¹ W literaturze przyjmuje się, że ustawa nie osiągnęła większego skutku (K i n g, op. cit., s. 226; A u b e r t, op. cit., s. 65); według Caniveza, w 1158 roku powstało 5 a w 1162 roku 14 opactw („Dictionnaire“ s. 891).

³² *Consideratio loci pro abbacia constituenda ad petitionem regis Anglorum committitur abbatibus Mortuimaris et Perseniae et de Valle-Sanctae-Mariae, et quod super hoc eis visum fuerit auctoritate Capituli exequantur* (Stat. Cap. Gen. 1190, 23). *Petitio comitis Palatini de construenda abbacia exauditur et abbatibus de Sconavia ad petitionis comitis illius loci conceditur ei* (ibid. 1193, 54). *De loco abbaciae constituendae qui promittitur abbati de Lucella, committitur abbatibus Bellae-Vallis et Cariloci ut locum videant et diligenter cuncta considerant, et si viderint cuncta parata sufficienter ad suscipiendum conventum, habeant potestatem mittendi illuc conventum monachorum* (ibid. 1195, 59). *Abbas Vallishonestae qui ad abbaciam novani conventum misit et abbatem posuit inconsulto Capitulo generali, sex diebus sit in levi culpa, uno eorum in pane et aquae, et quia ad Capitulum non venit, nec responsalem misit, omni sexta feria ieiuniet in pane et aqua et stallum abbatis non intret, nec missam celebret, donec Cistercio se presentet, et ibi stet ad arbitrium domini Cistercii. Abbas Aquabellae hoc ei denuntiet* (ibid. 1197, 22). *De monachis quos abbas de Nucaria misit ad abbaciam construendam sine licencia Capituli Generalis, committitur abbati de Clarevalle qui auctoritate Capituli Generalis ordinare satagat sicut viderit expedire* (ibid. 1214, 22).

decyduje o zaistnieniu opactwa oraz kiedy i w jakich okolicznościach nastąpiło uszczuplenie prerogatyw opata.

Pewnym etapem na drodze ewolucji podstaw prawnych procesu fundowania jest powstanie ostatniej redakcji *Instituta* (1175—1182). Poświęca ona fundacjom znacznie mniej miejsca niż redakcja I³³. W tekście brak punktów: 30, 33, 37. Uderza zwłaszcza brak pierwszego z nich, tego który dawał większe — niemal całkowite — prerogatywy opatowi. W punkcie XXIII sprecyzowano ściśle, że opat może przyjąć miejsce dla przeniesienia opactwa (w redakcji I punkt 23). Punkt XXXII określa odległość jedynie między grangiami opactw, pomija natomiast przepis o odległościach między samymi opactwami. Poza tym, reszta tekstów posiada prawie identyczne jak w I redakcji brzmienie.

Rozpatrywanie znaczenia ostatniej redakcji *Instituta* w kontekście, z jednej strony, ustawy z 1152 roku i praktyki, której wyrazem są zachowane ustawy Kapituły Generalnej z drugiej, prowadzi do następujących wniosków.

Po pierwsze, wydaje się prawdopodobnym, że usunięcie trzech cytowanych punktów z ostatniej redakcji *Instituta* jest śladem procesu zawężania roli opata w procesie fundacji. Trudno jednakże sądzić, że na pewno w tym okresie opat już nie mógł na własną rękę ufundować opactwa, nie czekając na aprobatę Kapituły. Po drugie, uchwała z 1152 roku nie może być dowodem tezy, że w tym czasie Kapituła już przejęła w swoje ręce sprawę fundacji. Ustawa powyższa świadczy, moim zdaniem, iż jeszcze w tym roku przynajmniej dominującą rolę odgrywał opat.

A zatem, przejście od okresu pierwszego — kompetencji opata do okresu drugiego — kompetencji Kapituły, należy szukać około sześćdziesiątych albo nawet siedemdziesiątych lat wieku XII, to jest w okresie, w którym powstawały kolejne redakcje *Instituta* i *Charta Caritatis*³⁴.

³³ Zob. tekst ostatniej redakcji *Instituta* na stronach 7, 8, 9, 10.

³⁴ Pewnych przesłanek do tego rozumowania może dostarczyć uchwała Kapituły Generalnej z 1175 roku: *Pro Usibus corrigendis convenient loco et die quo decreverit dominus Cistercii et quatuor abbates priores cum*

Dodatkowym wnioskiem, wypływającym z poprzedniego jest, że aktualne wydawnictwo statutów Kapituły Generalnej w omawianym przynajmniej zakresie posiada poważne luki. Może na podstawie materiału, którego nie posiadał Canivez udałoby się znaleźć konkretną odpowiedź na pytanie, kiedy i w jakich warunkach uprawnienia opata przeszły na Kapitułę³⁵.

Począwszy od 1190 roku treść wzmianek w statutach Kapituły Generalnej świadczy o istnieniu następującego schematu procesu fundowania opactw:

1. Strona zainteresowana wnosi do Kapituły prośbę o wydanie zezwolenia na dokonanie fundacji.

2. Kapituła wydaje polecenie dokonania wizytacji miejsca pewnej liczbie opatów, względnie nakazuje komuś powiadomić ich o wyborze na wizytatorów. Obowiązki i uprawnienia wizytatorów są ściśle określone.

3. W następnym roku Kapituła rozpatruje wnioski wizytatorów i wydaje odpowiednią decyzję.

4. Jeśli decyzja Kapituły jest pozytywną następuje dalszy proces materializowania fundacji.

W tym schemacie rola Kapituły jest jasna. Przyjrzeć się natomiast trzeba występującej odtąd regularnie, a dotychczas mało znanej instytucji opatów-wizytatorów. W schemacie procesu fundacji po 1190 roku rola ich jest szczególnie duża.

Są oni wysyłani na miejsce przyszłego opactwa, oglądają je dokładnie i następnie zdają relację Kapitulę. Ich opinia jest pod-

septem aliis quos sicut, asciverint et corrigant ea tantummodo que de transitu sancti Bernardi constituta sunt (ibid. 1175, 44). Ale na tym też kończą się wszelkie ślady prób regulacji przepisów cysterskich. Na ten tekst zwrócił już uwagę T. Manteuffel, *Papiestwo i cystersi*, s. 60. Ostatnia redakcja *Instituta* pochodzi z okresu 1175—1182 (por. przypis 8).

³⁵ Istnieje ciągle możliwość znalezienia nieznanych dotąd źródeł cysterskich. Poszukiwania J. Leclercq'a w archiwach zakonnych i niezakonnych na terenie Europy dowodzą dużych jeszcze i niewyczerpanych dotąd zasobów źródłowych (por. np. „*Analecta S. O. Cist*“ 6 (1950) s. 125—140). Te możliwości sugerują również studia krytyczne (por. wyniki pracy Beaufort'a).

stawą ostatecznej decyzji Kapituły. Istnieją pewne podstawy by przypuszczać, że instytucja wizytatorów rozwijała się na drodze identycznej ewolucji, jakiej ulegał proces fundacji, to znaczy równoległe z procesem. Fakt wizytowania miejsca przed sprowadzeniem zakonników łączył się z procesem fundacji od początku istnienia zakonu. Wizytacja jest jednym z obowiązków opata-ojca w stosunku do filii. Zachodzi pytanie, kto dokonywał jej w wypadku fundowania opactwa w poprzednim okresie. Na podstawie analizowanych dotychczas materiałów można sądzić, że dokonywał jej opat wysyłający konwent. W oparciu o 30 punkt I redakcji *Instituta* można przypuszczać, iż obok opata zainteresowanego bezpośrednio fundacją, głos opiniujący, a w pewnej mierze i decydujący miał opat-ojciec filii wysyłający aktualnie konwent. Czasem w miejsce owego opata-ojca stanowisko podobne zajmowali dwaj opaci z sąsiedztwa³⁶. Ostatnia redakcja *Instituta* punktu tego nie zawiera. Praktyka od 1190 roku (w artykule przyjęto, że źródła jej są znacznie wcześniejsze) zdaje się dowodzić, iż wraz z przejściem prerogatyw przez Kapitułę osłabiło się znacznie dawne znaczenie opata-ojca (w zakresie powstawania opactwa), względnie dwóch opatów z sąsiedztwa. Bezpośredni wpływ na opata fundującego został zamieniony na funkcję opiniowania przyszłej fundacji przed Kapitułą³⁷. Są to, rzecz jasna, przypuszczenia oparte w dużej mierze na uznaniu istnienia ciągłej ewolucji w kształtowaniu się procesu fundowania. Zresztą, jak wynik-

³⁶ Instytucja opata-ojca jest drugą po Kapitułę Generalnej podstawową instytucją zakonną. Obowiązki opata-ojca dokładnie określiła *Charta Caritatis* i *Instituta*. Zasadniczym jego obowiązkiem była doroczna wizytacja własnych domów filialnych. Niewypełnienie tego Kapituła dosyć surowo karała. Śladem stosunku ojca do filii jest 30 punkt I redakcji *Instituta*, gdzie opat-ojciec występuje w roli wizytatora-doradcy przy fundacji.

³⁷ Świadectwem ograniczenia stanowiska opata-ojca jest zakaz wydany w 1215 roku, zabraniający przenoszenia opactw bez zgody Kapituły (Stat. Cap. Gen. 1215, 66). W 1152 (przy powszechnym zakazie fundowania) pozwolono na przenoszenie opactw za zgodą opata-ojca. Por. A u b e r t (op. cit., s. 85).

nie z dalszych rozważań na ten temat, pierwotna rola wizytatorów będzie im często przywracana na początku XIII wieku.

Przedmiot zainteresowania wizytatorów, na podstawie statutów Kapituły Generalnej, można ująć w kilku punktach:

1. Sprawdzenie dostateczności wyposażenia w ziemi.
2. Rozpatrzenie możliwości budowy opactwa, której część wkładano na barki fundatora, od niego bowiem żądano wyjaśnień w sprawie budowy klasztoru (por. *Instituta*, punkty 12. XII).
3. Zorientowanie się w przyszłych dochodach opactwa.
4. Sprawdzenie odległości danego opactwa od innych.
5. Zorientowanie się czy dobra nie będą w przyszłości przysparzały kłopotów wynikających z ewentualnych roszczeń prawnych rodziny fundatorów.
6. Zorientowanie się w stosunku zwierzchnika feudalnego donacji do przyszłego opactwa.

Jednym słowem, troska wizytatorów dotyczyła warunków, które miały zapewnić przyszłej komóreczce cysterskiej dogodny i szybki start.

Jeśli Kapituła wysyłała wizytatorów to przeważnie z zastrzeżeniem, by przybywali na miejsce osobiście. W rzeczywistości, obecność ich w danym miejscu była faktem raczej niewątpliwym³⁸.

Następną kwestią jest liczba wizytujących. W wzmiankach występują oni w liczbie jednego, dwóch lub trzech — większej liczby nie spotyka się. Biorąc statystycznie, w XII i XIII wieku, ilość wypadku w każdej z tych liczb jest następująca: 1 opat — 16; 2 opatów — 143; 3 opatów — 23. Jak widać, przytłaczającą prze-

³⁸ W 1190 roku Kapituła Generalna postanawia: *Statutum quoque est ut visitatores in abbatiarum visitationibus diligenter inquirant de personis quot habeant et quot secundum praesentem statutum valeant sustinere, de numero servientium, de quantitate possessionum, de summa debitorum et omnes abbates interim solliciti sint haec omnia diligenter computare et notare ut visitatori sinceram et puram renuntient veritatem Ipse vero omnia inscripto plene redacta sequenti Capitulo representet* (Stat. Cap. Gen. 1190, 13).

wagę stanowią wypadki wysyłania dwóch opatów. Jeśli chodzi o grupę pierwszą, podać można, że na 16 wypadków, w 11 to opaci pierwszych filii Cîteaux lub sam opat Cîteaux. Można by więc przypuszczać, że jeśli Kapituła wysyłała jednego opata, to musiała wierzyć w jego szczególne wyrobienie zakonne i powagę³⁹.

Z analizy tekstów wynika, iż zadanie dokonania wizytacji powierzano opatom najbliższym terytorialnie nowo fundowanego klasztoru, a w każdym razie opatom, dla których wizytacja nie byłaby uciążliwa.

Jednym z najważniejszych zagadnień to uprawnienia wizytatorów. Rola wizytujących nie ograniczała się jedynie do obejrzenia miejsca a następnie na doniesieniu Kapitułe relacji. Na 169 wypadków fundowania po 1190 roku, 74 polecenia zrobienia wizytacji posiadają pozwolenie dokonania tego, co będą uważali za stosowne, na własną rękę. Mogli więc nawet wysłać konwent uprzednio wyznaczony przez Kapitułę. Szczególnie w II poł. XIII wieku częstsze są polecenia dające wyraz zwiększonej roli wizytatorów, chociaż nie zanika równocześnie nakaz złożenia potem sprawozdania Kapitułe, są to jednak wypadki rzadkie. Jak widać na podstawie wzmianek w statutach, nakazy dokonania wizytacji nie zawsze były przez wybranych na Kapitułe opatów respektowane. Śladem tego są powtórne polecenia i karanie nieposłusznych (wypadków 15).

Zdarzały się też sytuacje nadzwyczajne, gdy w wizytacji brali udział, oprócz opatów, fundatorzy⁴⁰ i mnisi⁴¹. Tak się przedsta-

³⁹ Stat. Cap. Gen. 1196, 47; 1197, 31; 1198, 41; 1202, 49; 1204, 43; 1205, 49, 56; 1207, 32; 1213, 51; 1214, 50, 1213, 55; 1216, 72, 1217, 67; 1237, 25; 1242, 30; 1277, 80.

⁴⁰ *Betitia Gifini Principis Norwaliae de abbatia aedificanda, committitur abbati de Margan qui assumptis secum abbatibus de Bidoars, et de Blanchalanda cum fundatore loci, ad ipsum locum accedant et diligenter inquirent de praemissis et ad sequens Capitulum renuntient* (Stat. Cap. Gen. 1199, 21).

⁴¹ *Auctoritate Capituli generalis committitur abbati Regalis montis, ut duos de monachis suis quos bonos et idoneos cognoverit, ad dominum*

wiają wyniki analizy uchwał Kapituły dotyczące roli i funkcji wizytatorów.

Między poleceniem Kapituły, obejrzeniem miejsca przez wizytatorów, a zdaniem przez nich relacji, według najliczniejszych wzmianek, mijał jeden rok. Jakiegokolwiek odstępstwa w postaci niewykonania polecenia, co wpływało na przedłużenie czasu, są sporadyczne.

Możność śledzenia dalszych etapów fundowania opactwa w tym okresie, urywa się po wyrażeniu przez Kapitułę decyzji i ewentualnym nakazaniu wysłania konwentu jakiemuś opactwu. Trudność zwiększa się, gdy o wysłaniu konwentu mieli decydować wizytatorzy, którzy nie zdali potem relacji Kapitulie. Kiedy konwent docierał na miejsce, pozostanie sprawą analizy źródeł konkretnych opactwa. W ten sam sposób należy badać dalsze etapy procesu fundacji.

Przeprowadzona powyżej analiza procesu fundowania miała jedynie na celu, przyjmując już w tym okresie istnienie pewnej stabilizacji podstaw prawnych powstawania opactwa, pokazanie możliwości przebiegu procesu. Służyć ona może jako przedmiot porównania przy analizie procesu fundowania opactw nieobjętych wydanymi dotychczas statutami.

Uznając słuszność przyjętych w artykule założeń metodologicznych można stawiać postulat kompleksowego badania cyster-

regem Siciliae transmittat, qui monachi, auctoritate Capituli generalis, de Fossa nova et de Casaemarii abbates secum associantes, de duobus monasteriis quae intendit idem dominus rex de novo fundare, quorum filiationes ad dominum abbatem Regalis montis et abbatem de Oratorio pertinere dicuntur, eidem domino regi consilium impendant, ut consideratis omnibus quae secundum Deum et Ordinem consideranda occurrerint, etiam si dicto domino regi placuerit, conventum introducant auctoritate Capituli generalis. Hoc abbati de Oratorio committitur, si sibi viderit expedire (Stat. Cap. Gen. 1273, 11).

sów, jako części rzeczywistości ogólnoeuropejskiej czy zwłaszcza polskiej. Należałoby rozpracować problem układu sił społecznych popierających zakon i powodujących fundacje. Oczywiście, ciągle mając na uwadze aktualne dzieje formacji zakonnej cysterskiej. Uderzającym jest bowiem fakt przewagi, (na Zachodzie Europy) ilości fundatorów świeckich w grupach silnych ekonomicznie. Stosunek fundacji wyraża się jak 3 : 1 na korzyść pochodzenia świeckiego.

W dalszym ciągu jest problemem, czego oczekiwali fundatorzy od zakonu i co otrzymywali, zwłaszcza na terenie takiego peryferycznego kraju jakim jest Polska. Odpowiedź na to pytanie jest możliwa jedynie w wypadku równoczesnego badania rzeczywistości historycznej kraju i tego, czym był aktualnie zakon. Przejście protestów cysterskich skierowanych do Stolicy Apostolskiej zbytnio obciążającej zakon działalnością zewnętrzną, wystarczy, by nie przypisywać cystersom tak aktywnej roli polityczno-kościelnej, a konkretne, znane fakty szerszej działalności z udziałem mnichów wytłumaczyć konkretnymi okolicznościami ⁴².

Analiza przebiegu procesu fundowania opactw, rozwijającego się od strony prawnej przez cały wiek XII, zmusza jednocześnie do zastanowienia się, jakimi drogami docierała popularność zakonu do Polski i w jaki sposób i gdzie starano się o konwent. Sprawa to otwarta i bardzo aktualna dla zagadnień kulturalnych Polski w XII wieku.

Artykuł niniejszy nie miał na celu, co koniecznie trzeba podkreślić, rozwiązywania wymienionych tu kwestii, celem jego była próba uzasadnienia potrzeby wszechstronnego badania faktów związanych z powstawaniem opactw, dla lepszego zrozumienia zjawisk współczesnej im historii Polski i Kościoła w Polsce. Założeniem artykułu jest pobudzenie szerszej dyskusji na temat cystersów.

⁴² Por. artykuł Eugene Willems, *Citeaux et la seconde croisade*, „Revue d'histoire ecclesiastique”, 49 (1954).

LA FONDATION DES ABBAYES CISTERCIENNES AU COURS DU XIIe ET DU XIIIe SIÈCLES

Jusqu'à présent les historiens polonais s'étaient surtout intéressés au côté économique de l'existence des abbayes cisterciennes en Pologne. Les questions particulières, telles que par exemple la mission cistercienne en Prusse et en Ruthénie, ont été relativement peu étudiées. Les travaux du premier type ont largement contribué à l'appréciation du rôle économique de l'ordre de Cîteaux. Sans méconnaître l'importance des travaux réalisés de ce côté-là, il importe cependant de noter qu'une vue synthétique du rôle joué par les cisterciens dans différents domaines est toujours encore à faire. Les causes de cet état de choses sont à chercher dans deux facteurs: d'un côté c'est le caractère assez unilatéral des sources (se sont conservées principalement les sources relatives à la vie économique des couvents) et leur nombre très restreint qui en sont responsables; d'autre côté c'est le fait que les recherches ayant trait aux cisterciens n'ont pas été placées sur le fond plus large de l'histoire de l'Eglise en Pologne et de l'histoire des transformations subies par l'ordre tout entier.

La présente étude se propose d'analyser le mécanisme de la fondation des abbayes et d'élargir ainsi nos vues sur le rôle joué par les cisterciens dans l'Europe et dans la Pologne médiévales. L'auteur tient à souligner que l'article ne prétend pas résoudre les questions: il se contente de les poser.

Par fondation d'abbayes l'auteur comprend l'ensemble des différentes actions accomplies par des personnes plus ou moins intéressées à l'apparition d'une cellule cistercienne, et cela dans des cadres temporels concrets. La mise en relief de ces éléments (dans les cas concrets) et leur analyse peut, d'après l'auteur, permettre de connaître le but de la fondation et de comprendre par cela même un secteur de la réalité liée au fait de l'apparition d'une abbaye.

En partant de ces principes théoriques, l'article essaie d'analyser l'ensemble du processus de la fondation d'une abbaye cistercienne après l'an 1200. Les sources que l'auteur utilise, ne concernent pas uniquement les cisterciens polonais.

L'auteur admet que ce processus s'est cristallisé pendant tout le XIIe s. L'évolution caractérisant cette époque influençait surtout les bases juridiques de la fondation. Il s'agit ici principalement de celui qui, de la part de l'ordre, décidait de la création d'une nouvelle abbaye.

En prenant en considération le texte de la première rédaction de la *Carta Caritatis* (1119) et les sources relatives aux abbayes fondées avant cette date, l'auteur suppose que la décision appartenait tout d'abord à l'abbé qui envoyait le *conventus*, c'est à dire au futur abbé-père de la succursale. C'est à lui que devaient s'adresser les fondateurs.

Il faut ensuite tenir compte de la Ire rédaction des *Instituta Generalis Capituli apud Cistercium* (env. 1150). Ce texte-là, surtout son paragraphe 36, semble suggérer que d'anciennes prérogatives de l'abbé ont été maintenues à l'exception de certains cas particuliers réservés au chapitre. Les *Instituta* ont précisé les conditions dans lesquelles un couvent pouvait être fondé. Du fait de la fondation le Chapitre Général devait seulement être informé.

Il y a lieu de souligner que les conditions précisées par les *Instituta* se sont maintenues presque sans changement dans des directives postérieures ce qui n'exclue pas la possibilité de certains écarts dans des cas concrets.

La décision du chapitre Général de 1152 interdisant toute fondation constitue un tournant dans l'évolution de ces formes juridiques. A partir de ce moment-là surgissent des difficultés considérables, devant celui qui veut déterminer les degrés de l'évolution consistant à transmettre les anciennes prérogatives de l'abbé au Chapitre Général.

En analysant ce problème, l'auteur étudie la IIe rédaction des *Instituta* (1175—1182), les premières mentions relatives aux fondations dans les *Statuta Capitulum Generalium* publiés par J. M. Canivez (première trace d'une fondation en 1190) ainsi que les auteurs qui ont étudié la question (M. Aubert, A. King) et qui tombent tous d'accord sur ce fait que la défense de 1152 n'était pas respectée, que le nombre des abbayes cisterciennes croissait. Evidemment les *Statuta Capitulum Generalium* ne sont pas complets et la teneur de la première mention fait songer à une transmission beaucoup plus antérieure des décisions relatives aux fondations d'abbayes. Une étape est marquée ici, d'après l'auteur, par la IIe rédaction des *Instituta* où il n'y a plus de paragraphes admettant que l'abbé fonde de nouvelles abbayes. On est alors en droit de supposer que le passage des prérogatives en question au Chapitre Général a eu lieu déjà avant la date de la IIe rédaction des *Instituta*. Par conséquent se pose inévitablement la question de savoir si les dispositions du Chapitre étaient suivies en pratique. — Il est hors de doute que la limitation des droits réservés primitivement aux abbés était solidaire de l'importance toujours grandissante de Chapitre Général chez les cisterciens, et des changements du fond historique qui commandaient la vie de l'ordre.

Le problème des personnes qui décidaient de la création d'une nouvelle abbaye est étroitement lié à celui du caractère existant entre les fondateurs et les cisterciens. Il est notamment important de savoir — pour l'histoire de la culture polonaise p. ex. — par quelles voies parvenait la popularité

de l'ordre et qui avait des relations (et de quelle sorte) avec telle ou telle abbaye. C'étaient ces relations qui pouvaient déterminer le choix de l'abbaye-mère. Le rôle nettement précisé du visiteur *ex officio*, connu des *Statuta*, doit d'après l'auteur remonter à une pratique antérieure à la Ière rédaction des *Instituta* (paragraphe 30). Les abbés voisins pouvaient remplacer la personne de l'abbé-père de l'abbaye qui fondait. L'institution des visiteurs-conseillers était caractéristique pour la première étape de la fondation d'une abbaye. Il paraît cependant qu'avec l'engourdissement et la centralisation des formes juridiques ayant trait à la fondation, cette institution devenait de plus en plus un élément formel de l'appareil administratif de l'ordre.

On n'a pas encore expliqué d'une façon satisfaisante le rôle qui, dans la fondation, revenait à l'ordinaire du lieu où le couvent devait s'élever.

Dans la suite des recherches relatives à la fondation il restera à établir le caractère de la dotation, la date de l'arrivée du *conventus* ainsi que celles de la construction de l'abbaye et de l'église, du diplôme de confirmation et de la consécration de l'église.

Les données présentés ici constituent des chaînons fondamentaux de l'ensemble des actions que nous appelons la fondation. C'est un schème qu'il s'agit de remplir de la sève concrète de la réalité polonaise.